

Ressenya

Ressenya de "Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias" de d'Amparo Huertas i Maria Luna

Huertas, Amparo; Luna, Maria (Eds.) (2018). *Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias*. Bellaterra: InCom-UAB Publicacions.

JÚLIA FARRÀS MARGINEDAS¹
Universitat de Barcelona

JÚLIA OLARIETA-DOMINGO²
Universitat de Barcelona

RUT MESTRE SASAL³
Universitat de Barcelona

Resum

El llibre "Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias" és un recull d'estudis i projectes multidisciplinaris amb pobles indígenes que parteixen dels tres eixos que es reflecteixen en el títol del mateix. A partir de diferents cultures indígenes, es presenten i s'analitzen aquestes realitats socials i, alhora, es debaten formes i mètodes d'investigació, es qüestionen els models de desenvolupament implementats en aquestes i es subratlla la rellevància de la comunicació i els seus mitjans per aquests pobles.

Paraules claus: cultures indígenes; mitjans de comunicació indígenes; desenvolupament; etnografia

---

¹ Contacte: Júlia Farràs Marginedas – jfarrasmarginedas@gmail.com

² Contacte: Júlia Olarieta-Domingo – juliaolarieta21@gmail.com

³ Contacte: Rut Mester Sasal – rutmestre@gmail.com

revistes.uab.cat/periferia

Junio 2020

Per a citar aquest article:

Farràs, J.; Olarieta-Domingo, J.; Mestre, R. (2020). Ressenya de "Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias" d'Amparo Huertas i Maria Luna, *Perifèria, revista de recerca i formació en antropologia*, 25(1), pp.291-298, <https://doi.org/10.5565/rev/periferia.762>

Abstract *Review of "Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias", by Amparo Huertas i Maria Luna*

The book "Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias (Indigenous culture: investigation, communication and resistances)" forms a multidisciplinary compilation of studies of projects with indigenous people setting out from the three axles referenced in this work's very title. Based on different indigenous cultures, their respective social realities are presented and analyzed and at the same time, investigation methods and ways are discussed, the implemented development methods implanted in these are questioned and the relevance of communication and their means for these people is stressed.

Keywords: indigenous cultures; indigenous media; ethnography

Aquest llibre sorgeix arrel del projecte "Acercándonos a las realidades socioculturales, luchas y resistencias de las comunidades indígenas de América Latina" impulsat per l'Institut de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona (InCom-UAB) que va consistir en diverses jornades d'estudi per promoure el coneixement sobre pobles indígenes i crear espais de debat i interacció entre investigadors que, malgrat provenir de diverses disciplines, han treballat amb pobles indígenes. La publicació ha estat editada per Amparo Huertas, professora a la Universitat Autònoma de Barcelona i directora de l'InCom-UAB des del 2016; i Maria Luna, professora de la mateixa universitat de mitjans audiovisuals dins del Tecnocampus. Aquesta és una obra multidisciplinària on hi participen investigadors de l'antropologia, les ciències de la comunicació, l'educació, la filologia, la història i la filosofia. L'obra combina tots aquests camps d'estudi i consta de tres parts: la primera s'enfoca cap a les formes i mètodes d'investigació, la segona es centra en els programes de desenvolupament i la tercera versa sobre la importància de la comunicació i els mitjans per aquesta.

La primera part de l'obra inclou quatre capítols dedicats a la complexitat de l'alteritat, d'entendre-la i d'expressar-nos segons la nostra aculturació. En el primer capítol, Marta Rizo García, doctora en ciències de la comunicació, presenta la interculturalitat com una negociació entre subjectivitats. Amb la voluntat de trencar amb la unidireccionalitat del saber, expressa que la construcció de coneixement sorgeix conjuntament de la relació entre investigadors i subjectes investigats. Per això, situa

la metodologia com l'eix central de la investigació i de la necessitat de destruir la desigualtat i construir des de l'horitzontalitat; i reivindica l'ús del coneixement creat per intervenir sobre el camp. En el segon capítol, l'antropòloga Yolanda Martínez, mostra a través del seu treball de camp etnogràfic el concepte d'interculturalitat entre els shuar, kichwa-saraguro i mestissos o colons. Segons l'autora, la interculturalitat pot ser viscuda des d'un diàleg i com una eina de resistència per reivindicar la seva pròpia cultura. Així, la cultura és entesa com un tret no-identitari i, mitjançant vetes d'il·lustració, hi aprofundeix per explicar que són les crítiques de caràcter reflexiu aquelles que aporten més llum sobre l'estudi de les desigualtats i incoherències, donant visibilitat als diferents trets culturals existents dins d'un mateix grup minoritari. Yolanda Martínez, emfatitza la idea que per tal de poder escoltar aquestes veus històricament silenciades, és de vital importància eliminar tots els prejudicis etnocèntrics. En el tercer capítol, l'antropòloga Mònica Martínez Mauri, descriu una experiència d'investigació col·laborativa durant l'aplicació d'un projecte basat en l'observació d'aus, destinat al desenvolupament d'un model turístic respectuós amb el medi ambient i l'estil de vida local, encarat a la creació de treballs dignes per evitar la migració cap als nuclis urbans. Analitza com es creen i es transformen els vincles generats entre les institucions i les investigadores a la comarca indígena de Gunayala, a Panamá. Podem percebre aquesta investigació com un clar exemple on "los sujetos investigados son, simultáneamente, constructores de conocimiento, en conjunto con -y no por debajo de- los investigadores." (Rizo García, 2018, pág. 27) , a la vegada que aquests son els impulsors, amb una intencionalitat clara de gestionar l'activitat dins de l'àrea local. Amb aquesta metodologia de treball, Martínez Mauri vol ressaltar la importància de l'etnografia col·laborativa i del compromís recíproc entre els actors implicats per tal que el projecte tingui una influència positiva i impliqui una participació activa de les organitzacions locals. En el darrer capítol, Saleta de Salvador Agra, filòsofa de la ciència, presenta la traducció entesa com un procés de negociació del qual se'n deriven diverses formes de resistència. Pren com objectiu central l'apropament a altres comunitats i per a presentar-nos aquestes idees, desglossa la traducció en tres nivells: lingüístic, enciclopèdic i inter-semiòtic, aproximant així al lector als conceptes mitjançant el seu treball de camp en la integració de la tecnologia en les comunitats shuar i saraguro, de la província de Zamora-Chinchipec, a Equador. Finalment conclou que les cultures estan en permanent

negociació, assumint pèrdues, incorporant guanys i expressant la seva resistència de diferents maneres.

La segona part del llibre està dedicada a la presentació d'exemples sobre projectes de desenvolupament i cooperació que s'han implementat en diversos pobles indígenes d'Amèrica Llatina. L'objectiu és reflexionar sobre la idealització, l'elaboració, l'establiment i els impactes d'aquests programes de desenvolupament i cooperació en pobles indígenes, a través d'investigacions etnogràfiques. Cadascuna de les autores parteix d'una metodologia, perspectiva i focus diferent però totes problematitzen i qüestionen les premisses sobre les quals es basen aquests projectes de desenvolupament. El primer capítol, escrit per l'antropòloga Montserrat Ventura (UAB), presenta un estudi reflexiu sobre aquests projectes dins d'un poble tsachila de la costa d'Equador. Inicialment, aquests projectes topen amb dos obstacles històrics: la consideració dels tsachila com a comunitat i la perspectiva de gènere. Posteriorment i un cop desenvolupats aquests projectes, l'autora observa que els membres de la comunitat es troben immersos en una tensió entre la voluntat de preservació de la seva cultura i el desig d'innovar i, especialment, de sumar-se als beneficis de la connexió global que promouen aquests projectes. En el segon, Mireia Campanera, doctora en antropologia per la Universitat de Barcelona, mostra què succeeix quan s'implanta un projecte de cooperació internacional, més concretament, les conseqüències del projecte Araucaria XXI Natua (AXN), dut a terme entre 2007 i 2012 per l'AECID al Perú amb pobles indígenes Kukamas-Kukamirias. Denuncia que en el transcurs d'aquest no hi va haver una construcció col·lectiva del projecte que impliqués a tots els actors socials, ni es va valorar si el model a aplicar estava en sintonia amb la societat local. El tercer capítol, de Maite Marín Salamero, antropòloga realitzant una tesi de doctorat a la UAB, es basa en les respostes protagonitzades per les dones indígenes davant dels projectes que s'han dut a terme als Andes equatorians i la importància de les metodologies etnogràfiques per visibilitzar els posicionaments i papers de les dones vers aquests. Per això, l'autora acaba referenciant a C. Mohanty qui reclama la necessitat de recollir les veus d'aquestes dones que es van veure implicades en els projectes i confrontar-les amb els discursos que els homes van donar en el seu nom. El darrer capítol d'aquesta segona part, presentat per la investigadora en ciències de l'educació Daniela Ivars, es centra en estudiar la vivència dels infants, adolescents i joves mapuches que experimenten la

tensió entre la seva cultura i la cultura xilena. L'autora explica que els joves mapuche, malgrat s'identifiquen amb la cultura xilena, tenen una major comunicació amb els valors i la cultura mapuche degut a la importància de la transmissió intergeneracional i comunitària d'aquesta. És gràcies a aquesta comunicació que els joves mostren també una forta consciència de pertinença a la cultura mapuche.

La tercera part del llibre tracta sobre els mitjans de comunicació i les noves tecnologies en les comunitats indígenes, entenent-les com a eines de resistència i altaveu. Com expressa Amparo Huertas "el acceso a medios de comunicación y a tecnologías digitales continúa marcando desigualdades, no sólo de infraestructura, sino de aquellas que se vinculan directamente con las posibilidades de usos del uso recursos tecnológicos" (Huertas i Luna, 2018, p.12). Històricament, els mitjans que parlaven sobre pobles indígenes eren gestionats per persones no-indígenes i, per això, actualment, es reivindica que aquests espais estiguin en mans de persones indígenes, per tal de crear els seus discursos audiovisuals, expressar-se de manera alternativa i narrar la seva pròpia realitat. En el primer capítol, presentat per Fernando Carías, doctor en comunicació i educació, exposa els resultats d'un projecte realitzat a la Universidad Nacional Experimental Indígena del Tauca (Venezuela) sobre l'apropiació dels mitjans audiovisuals per reforçar la proposta pedagògica en perspectiva intercultural i amb la idea que: "las mismas tecnologías y medios pueden ayudar a estos pueblos ancestrales a preservar, fomentar, salvaguardar el contenido intangible cultural de estos pueblos y fortalecer sus culturas" (Lieberman, 2008, citat per Huertas, 2018, p.154). En el segon capítol, Rafael Franco Coelho, doctor en comunicacions en l'era digital per la UAB, ens mostra un estudi sobre els mitjans de comunicació desenvolupats pel poble Xavante de Sangradouro (Brasil) en el projecte Aldea Digital, creat per ell mateix de manera col·laborativa. Aquest projecte vol treballar per una inclusió digital desenvolupada en terra indígena i lluitar per la producció de mitjans indígenes digitals autònoms. Al llarg del projecte es treballa entorn a la creació d'un blog digital, una pel·lícula d'animació i un documental. El capítol analitza l'impacte, les dinàmiques i la inclusió del contacte dels indígenes amb els mitjans de comunicació digital i conclou animant a emprendre projectes que capacitin als joves indígenes per a la producció dels seus propis mitjans de comunicació digitals. En el darrer capítol, l'antropòleg Sebastián Gómez Ruíz, a partir del cas del Colectivo de Comunicaciones Zhigoneshi de la Sierra Nevada de Santa

Marta, reflexiona sobre el vídeo com un artefacte cultural que constitueix en ell mateix un arxiu de memòria. L'autor subratlla la importància dels audiovisuals indígenes més enllà de la producció d'imatges, així com la distribució, la circulació i difusió, el visionat i els debats que es generen a partir d'aquests. Defensa doncs que, a través del vídeo, els pobles indígenes puguin generar discursos i utilitzar-los com una eina política i de protecció del territori.

Tots els investigadors que han col·laborat en aquest volum han mostrat la seva voluntat de prendre una perspectiva decolonial respecte les diverses problemàtiques i els diferents casos estudiats. Aquest llibre mostra que aquesta perspectiva és pertinent per les diverses disciplines que treballen amb pobles indígenes, per tal de trencar les asimetries que històricament han marcat les investigacions. Van una mica més enllà i prenen la proposta i la voluntat de ser un altaveu per totes aquestes persones, amb el convenciment que els seus subjectes d'estudi han de deixar de ser presentats com testimonis i personatges de les històries que els investigadors narren per esdevenir protagonistes de les interaccions creades per aquests projectes productors de coneixement. D'altra banda, aquest llibre és un exemple de les diferents maneres des de les quals es pot treballar i reflexionar amb aquests pobles. Tal i com s'exposa a les primeres pàgines, els seus autors "logran capturar el momento en el que nos encontramos ahora en relación a los posicionamientos, las puestas en acción, los intercambios y las reflexiones provenientes de los pueblos indígenas" (Huertas i Luna, 2018, p.10). L'amplitud de visions que li atorguen les diferents disciplines integrades en aquest llibre i l'ús d'un vocabulari senzill i sense tecnicismes, fan passatgera la lectura d'aquesta obra i fan que el seu públic pugui abraçar tot tipus de lector interessat en la diversitat dels pobles indígenes i les seves formes de comunicar. A més, la perspectiva que pren l'obra sobre tres temàtiques diferents, però relacionades a través dels seus protagonistes, els pobles indígenes, permet complementar-la amb d'altres obres.

Aquest llibre no aborda temes nous. Molt abans, des de la perspectiva de les ciències de la comunicació, Blanco i Rodríguez a *Miradas propias: Pueblos indígenas, comunicación y medios en la sociedad global* (2017) ja exposaven la importància de mostrar la diversitat de relacions quant a comunicació en el camp dels mitjans indígenes. Tanmateix, caldria mencionar també l'antropòloga Faye Ginsburg com precursora en els estudis de mitjans de comunicació indígenes i per la seva trajectòria

dins del camp amb obres com, per exemple, *Indigenous Media: Faustian Contract or Global Village* (1991) i *Native Intelligence: A Short History of Debates on Indigenous Media* (2011). Respecte els moviments indígenes, és interessant llegir l'obra d'Ana Cecilia Betancur (2011) *Movimientos Indígenas en América Latina: Resistencia y los Nuevos Modelos de Integración*. En aquest llibre, diversos autors posen en el centre els moviments indígenes a Llatinoamèrica a partir de la dècada dels 80 i reflexionen sobre els impactes del sistema neoliberal a les dinàmiques organitzatives de les resistències indígenes. Des de la temàtica que engloba l'antropologia del desenvolupament, Cristina Larrea i Mònica Martínez, en el llibre *Contribuciones antropológicas al estudio del desarrollo* (2012) mostren els resultats de diferents estudis etnogràfics centrats en la percepció dels pobles indígenes sobre els programes i projectes de desenvolupament i cooperació i deliberen sobre la necessitat d'eliminar la dualitat disciplinar entre pràctica i crítica. Aquest és un assumpte que, precisament es treballa en la segona part del llibre de Huertas i Luna, on es planteja la necessitat d'una perspectiva crítica i implicada en l'estudi dels projectes de desenvolupament i els seus impactes en els pobles indígenes.

La rellevància de l'obra *Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias* rau en la centralitat que les autores atorguen als subjectes i interlocutors comuns que comparteixen: els pobles indígenes. Més enllà de les fronteres disciplinàries, les contribucions que integren aquest llibre permeten apropiarse a les realitats d'aquests pobles situant-los en el centre del procés d'investigació o de transformació social.

Bibliografia

- Betancur, A. C. (ed.) (2011). *Movimientos Indígenas en América Latina: Resistencia y los Nuevos Modelos de Integración*. Copenhague: IWGIA.
- Blanco, C. M., i Rodríguez, J. M. R. (Eds.). (2017). *Miradas propias: Pueblos indígenas, comunicación y medios en la sociedad global* (Vol. 4). Quito: Ediciones Ciespal.
- Ginsburg, F. (2011). Native intelligence: a short history of debates on indigenous media and ethnographic film. *A Made to be seen: Perspectives on the history of visual anthropology*, 234-255.

- Ginsburg, F. (1991). Indigenous media: Faustian contract or global village?.
Cultural anthropology, 6(1), 92-112.
<https://doi.org/10.1525/can.1991.6.1.02a00040>.
- Huertas Bailén, A. i Luna Rassa, M. (Eds.). (2018). *Culturas indígenas: investigación, comunicación y resistencias*. InCom-UAB Publicacions, 16. Bellaterra: Institut de la Comunicació, Universitat Autònoma de Barcelona. Extret de <https://ddd.uab.cat/record/189425>.
- Larrea Killinger, C. & Martínez Mauri, M. (2012). *Contribuciones antropológicas al estudio del desarrollo* (Vol. 242). Barcelona: Editorial UOC.
- Lieberman, A. E. (2008). Taking ownership: Strengthening indigenous cultures and languages through the use of ICTs. Retrieved February, 11. Extret de <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.582.8013&rep=rep1&type=pdf>